

УДК 377.37:78

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ПЕРЕДУМОВИ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.****Остапенко Н. І.**

У статті висвітлено культурно-освітні передумови підготовки майбутніх учителів музики у другій половині ХХ ст. Проаналізовано процес розвитку системи загальної музичної освіти й виховання. Розглянуто проблеми розвитку вищої музичної педагогічної освіти майбутніх педагогів-музикантів в Україні в досліджуваний період. Особливу увагу автор приділяє періоду відкриття перших музично-педагогічних факультетів педагогічних інститутів України, поява яких призвела до нових перетворень у структурі та змісті підготовки майбутніх фахівців музичної галузі. Проводиться аналіз освітніх реформ загальноосвітньої школи 1958 та 1984 рр. Реформаторські зміни у школі ставило нові вимоги до освітньої системи, зокрема музично-педагогічної, в аспекті забезпечення загальноосвітніх шкіл педагогічними кадрами, підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців. У статті також розкрито основні положення новаторської музично-педагогічної концепції та програми "Музика" Д. Кабалевського, які було впроваджено у практику загальноосвітньої школи, а їх мета полягала у вирішенні завдань загального музично-естетичного та морального виховання школярів та формуванню їх музичної культури.

Ключові слова: загальна музична освіта, майбутній учитель музики, музично-педагогічна підготовка, освітні реформи, програма "Музика", культурно-освітні передумови.

В статье освещены культурно-образовательные предпосылки подготовки будущих учителей музыки во второй половине XX века. Произведен анализ процесса развития системы общего музыкального образования и воспитания. Рассмотрены проблемы развития высшего музыкально-педагогического образования будущих педагогов-музыкантов в Украине в исследуемый период. Особое внимание автор уделяет периоду открытия первых музыкально-педагогических факультетов педагогических институтов Украины, появление которых привело к новым преобразованиям в структуре и содержании подготовки будущих специалистов музыкальной сферы. Проводится анализ образовательных реформ 1958 и 1984 гг. Реформаторские изменения в школе ставило новые требования к образовательной системе, в частности музыкально-педагогической, в аспекте обеспечения школ педагогическими кадрами, повышение качества профессиональной подготовки будущих специалистов. В статье также раскрыты основные идеи новаторской музыкально-педагогической концепции и программы "Музыка" Д. Кабалевского, которые были внедрены в практику общеобразовательной школы, а их цель состояла в решении задач общего музыкально-эстетического и морального воспитания школьников и формированию их музыкальной культуры.

Ключевые слова: общее музыкальное образование, будущий учитель музыки, музыкально-педагогическая подготовка, реформы в образовании, программа "Музыка", культурно-образовательные предпосылки.

The article highlights the cultural and educational approaches to the training of future music teachers in the second half of the 20th century. It analyzes the development of general musical education system. The author reveals the problems in the development of higher musical and teacher education for future music teachers in Ukraine in the studied period. The author pays special attention to the foundation period of the first musical and pedagogical departments in Ukrainian teacher institutions, which led to new transformations in the structure and content of future professionals training in the music industry. The article analyzes the educational reforms of the secondary school in 1958 and 1984. Reformatory changes in school set new requirements for the educational system, especially musical and pedagogical, providing comprehensive schools with the teachers, improving the quality of future specialists' professional training. The article also

reveals the basic position of the newest musical and pedagogical concept and program MUSIC by D. Kabalevskyi, which were introduced into the secondary school, and their goal was to solve the general tasks of music, aesthetic and moral schoolchildren's education and the formation of their music culture.

Key words: general music education, future music teacher, musical and pedagogical training, reforms in education, program MUSIC, cultural and educational approaches.

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни, сучасні культурно-духовні процеси в Україні актуалізують проблему професійного становлення висококваліфікованих фахівців мистецької сфери, творчий та інтелектуальний розвиток яких є обов'язковою умовою успішного здійснення художньо-освітньої діяльності. Особливого значення набуває проблема підготовки майбутніх учителів музики, зорієнтованих на особистісний та професійний саморозвиток і самореалізацію, готових творчо працювати в освітніх закладах різного типу, здатних розвивати особистість учня.

Осмислення нинішніх проблем музично-педагогічної освіти неможливе поза звернення до історії музичної педагогіки, оскільки саме історія визначає ціннісні орієнтації, озброює історичною свідомістю.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Актуальність дослідження історичних аспектів підготовки майбутніх учителів музики підтверджується зверненням до цих питань багатьох учених, які безпосередньо або опосередковано вивчали накопичений у вищих педагогічних закладах України досвід (В. Галузинський, О. Глузман, А. Козир, В. Кузьмічова, О. Михайличенко, О. Овчарук, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалка, А. Растрігіна, Т. Рейзенкінд, О. Ростовський, О. Рудницька, Т. Танько, В. Черкасов, О. Щолокова, Ю. Юцевич та ін.). Загальні питання історичного розвитку музично-естетичної освіти радянського періоду розглядали І. Анісімова, О. Апраксіна, Н. Добровольська, А. Каленіченко, Л. Коваль, Д. Локшин, Л. Масол, Л. Хлебникова, Т. Цвеліх, Г. Шевченко та ін.

Метою статті є висвітлення культурно-освітніх передумов підготовки майбутніх учителів музики у другій половині ХХ ст., а також аналіз умов розвитку загальної та вищої музичної освіти означеного періоду.

Виклад основного матеріалу. ХХ ст., як, мабуть, ніяке інше, було насичене різноманітними історичними подіями. Воно характеризувалося різкою зміною політичних режимів та соціально-економічної ситуації. Другу половину ХХ ст. в історії України умовно можна поділити на три періоди, що мають суттєво відмінний історичний зміст. Перший період – це часи "відлиги", коли була зроблена спроба частково реформувати тоталітарну радянську систему, перетворити її у життєздатний суспільний організм. Другий – став часом політичної та ідеологічної реакції, прогресуючого занепаду й розкладу тоталітарної системи. Третій період – розбудова незалежної України і відродження національної культури, який триває досі й знаменує початок її нового поступу.

Українська культура означеного періоду розвивалася у складних умовах й постійно потрапляла у суворі лежача радянської ідеології. У суспільстві занепадала мораль, девальювали людські цінності, зміцнювалося зневажливе ставлення до мови, історії, літератури, мистецтва, посилювалася ідеологічна цензура, відбувалася жорстока русифікація. Тих, хто наважувався виступати проти режиму, позбавляли права друкуватися, знімати фільми, ставити вистави, брати активну участь у культурному житті, звільняли з роботи і навіть брали під арешт. Така атмосфера сприяла формуванню цілого покоління – "шестидесятників" – учених, письменників, композиторів, художників, творчість яких мала значний вплив на розвиток української культури. У центр своєї творчості митці поставили людину з її ідеями та духовним світом [4].

Серед поетів в осерді цього руху були: Д. Павличко, Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, М. Вінграновський, В. Коротич, Б. Олійник, В. Стус, І. Калинець та ін. У театральному мистецтві працювала ціла низка талановитих майстрів сцени: О. Кусенко, П. Куманченко, А. Гашинський, А. Роговцева, К. Степанков, Б. Ступка, Н. Ужвій та ін. У кіномистецтві творили С. Параджанов та Ю. Іллєнко.

До видатних майстрів українського музичного мистецтва належали: О. Білаш, В. Борисов, Грабовський, В. Губаренко, К. Данькевич, М. Дремлюга, В. Ільїн, І. Карабиць, С. Людкевич, Ю. Мейтус, І. Поклад, П. Поляков, О. Сандлер, М.Скорик, Г. Таранов, О. Філіппенко, А. Штогаренко, Є. Юцевич, Б.Яровинський та ін. Світове визнання отримала національна школа вокального мистецтва. В Україні з'явилося блискуче сузір'я видатних оперних співаків і співачок: Д. Гнатюк, Б. Руденко, А. Солов'яненко, Є. Мірошниченко, А. Мокренко, М. Кондратюк, Д. Петриненко. У хоровій творчості плідно працювали В. Бібік, Л. Дичко, В. Зубицький, В. Кирейко, Є. Козак, Л. Колодуб, М. Колесса, А. Кос-Анатольський, Б. Лятошинський, Г. Майборода, К. Мясков, В. Сільвестров, Є. Станкович, В. Степурко, Б. Фільц, І. Шамо. Загалом, культурний розвиток характеризувався значним прагненням до стильового оновлення композиторської творчості, розвитком концертно-виконавської діяльності та науково-дослідницької роботи, пов'язаної із вивченням історії української музики.

В умовах, що склалися після відбудови народного господарства, у державі була проведена робота щодо розширення музичних закладів та зміцнення їхньої матеріальної бази. Відкривалися нові музично-освітні установи, приміщення з концертними залами, зручними аудиторіями для занять. Значно зростала мережа музичних шкіл, музичних відділів педагогічних і культосвітніх училищ.

Процеси, що відбувалися в усіх сферах життя України протягом цього часу, істотно перетворення та неодноразові спроби реформ значно вплинули і на *освітній стан* держави, що, зрештою, позначилося на підготовці педагогічних кадрів взагалі, та вчителів музики зокрема (до 1980-х рр. вчителів музики та співів).

Характерним для другої половини ХХ століття стали зміни у соціальному розвитку суспільства, людство вступило в епоху сучасної науково-технічної революції, що вимагало вдосконалення системи навчання молоді та підготовки висококваліфікованих та освічених кадрів. Усвідомлення її вирішальної ролі в розвитку суспільства зумовлювало проведення радикальних реформ освітньої галузі, основною метою яких було забезпечення відповідності між освітою та суспільними потребами. Все це призвело до прийняття низки законів, які значно вплинули на розвиток майбутнього шкільництва. Зокрема, прийняття закону "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР" (1959) [2], передбачало уведення обов'язкової восьмирічної неповної середньої освіти; перетворення середньої десятирічної школи в одинадцятирічну, оскільки близько третини навчального плану в 9–11-му класах було відведено під виробниче навчання. Однак означена реформа відповідала виключно інтересам держави та економіки, ігноруючи потреби та свободи особистості і в подальшому негативно вплинула на систему підготовки кваліфікованих кадрів. Згодом з одинадцятирічного терміну навчання денні загальноосвітні школи знову повернулися до десятирічки (1964 р.). Такий підхід тільки погіршив умови для здобуття професії, нічого не давши для підвищення ролі загальноосвітньої підготовки учнів. Професійна підготовка у старших класах стала носити фактично факультативний характер. Тоді ж розпочався перехід до обов'язкової середньої освіти, яка запроваджувалася не тільки через загальноосвітню школу, а й через середню спеціальну освіту та систему професійно-технічного навчання.

Головним завданням *вищої музично-педагогічної освіти* на той час стає повне забезпечення загальноосвітніх шкіл кваліфікованими вчителями музики, яких на той час не вистачало, передусім у більшості однокомплектних шкіл сільської місцевості. Підготовка викладачів співів для початкової школи відбувалася у формі факультативних занять, які вводилися на окремих факультетах педагогічних інститутів України. Додаткову спеціальність "співи", "вчитель малювання або співів" отримували вчителі філологічних та історичних факультетів педагогічних інститутів. Створення факультативного навчання музично-педагогічного профілю хоч і надавало деякій частині майбутніх учителів певну музичну підготовку, але в цілому проблема забезпечення шкіл педагогічними кадрами музичної галузі розв'язаною не була [8]. Середня школа знову залишалася без кваліфікованих спеціалістів. Тільки з 1962 року розпочався процес професійної підготовки вчителів музики і співів на новостворених музично-педагогічних факультетах, які відкривалися при педагогічних інститутах України.

Наприкінці 60-х рр. ХХ ст. склалася досить складна та суперечлива ситуація – у понад 20 тисяч загальноосвітніх шкіл працювало лише 17 учителів співів з музичною вищою освітою та близько 120 – з середньою. Таке становище було зумовлено тим, що у той час за шкільним навчальним планом уроки співів були передбачені лише у трьох початкових класах, а проводили їх учителі-класоводи, які не володіли музичним інструментом і взагалі мали низький рівень музичної підготовки. Усе це зумовило необхідність Міністерству освіти УРСР самостійно розв'язувати проблему підготовки учителів музики та співів – створювати навчально-матеріальну базу, організовувати викладацькі колективи у педінститутах і педучилищах. Було розпочато підготовку учителів співів як другої спеціальності на мовно-літературних факультетах. На жаль, випускники, за окремими винятками, не працювали учителями співів, що врешті-решт виявило низьку ефективність такої підготовки. Зважаючи на це, Міністерство освіти порушило питання перед Радою Міністрів УРСР про заснування перших музично-педагогічних факультетів при педагогічних інститутах та цільову підготовку вчителів цього профілю [9]. Саме у 1958 році на базі Ніжинського педінституту відбувся семінар ректорів педвузів, де було запропоновано відмовитись від співробітництва з Міністерством культури УРСР та розпочати підготовку учителів музики і співів безпосередньо в педінститутах. Згодом, у Київському педінституті ім. М. Горького пройшла нарада керівників кафедр і предметних комісій музики і співів педінститутів, на якій було обговорено й схвалено проекти навчального плану спеціальності "Музика і педагогіка" (складений у Дрогобицькому педінституті) та "Музичне виховання і диригування хором", "Музичне виховання і диригування оркестром народних інструментів" та "Музичне виховання", запропоновані Ніжинським педінститутом [10].

Відкриття перших музично-педагогічних факультетів відповідало вимогам середньої школи у забезпеченні її вчителями музики і співів. На цих факультетах підготовка вчителів до музичного виховання школярів перейшло до нової фази – почалися інтенсивні перетворення як структури, так і змісту цієї підготовки. На новоутворених факультетах викладачі враховували досвід організації навчально-виховного процесу, набутий колективами фахових кафедр відкритих раніше факультетів.

З перших днів заснування музично-педагогічних факультетів почали встановлюватися творчі зв'язки з методичними об'єднаннями вчителів музики і співів, проводилися обласні семінари, основна мета яких полягала у наданні практичної та методичної допомоги.

Починаючи з 60-х рр., становлення музично-педагогічної думки відбувалося під впливом діяльності науковців лабораторії естетичного виховання НДІ педагогіки України (Л. Коваль, О. Раввінов, О. Рудницька, Л. Хлебнікова, Т. Цвєлих). Увага колективу була зосереджена на розробці змісту уроків музики і співів, пошуку нових форм організації позакласної роботи, дослідженні проблем музично-естетичного та морально-естетичного виховання школярів, узагальненні досвіду вокально-хорової роботи в школі.

Методичною допомогою вчителям музики у різні роки стають періодичні видання "Початкова школа", "Музичне виховання у школі", "Музика в школі", на шпальтах яких висвітлювалися питання теорії та практики музичного виховання, а також проблеми підготовки майбутніх учителів музики і співів.

Новий етап змін у підготовці майбутніх учителів музики припадає на 70–80-ті роки. Реформа 1984 року [5] ("Основні напрямки реформи загальноосвітньої і професійної школи") сприяла оновленню змісту вищої професійної освіти. Одним із головних завдань реформи було підвищення естетичного виховання учнів. Передбачалось створення, в умовах експерименту, комплексів навчально-виховних закладів, які б поєднували загальну освіту з музичним та художнім розвитком дітей. Розроблялися нові програми з предметів естетичного циклу (музика, образотворче мистецтво, література), експериментальні підручники та посібники. У 1984–1985 н.р. було схвалено експериментальний план спеціальності 2121 "Педагогіка та методика початкового навчання" з додатковими спеціальностями "Музика" та "Образотворче мистецтво".

Варто зазначити те, що до 80-х рр. ХХ ст. уроки музики називалися уроками співів. Однією з найважливіших змін того часу стало перейменування уроків співу на уроки музики, що вплинуло і на підготовку педагогів-музикантів (1973). Адже уроки співу, як правило, обмежували своє завдання навчанням школярів хоровому співу та незначним основам музичної грамоти. Знайомство з музикою було зведене виключно до репертуару, засвоєному в класі на уроках. До того ж такий репертуар був обмежений порівняно невеликими виконавськими можливостями учнів. А от уроки музики, жодною мірою, не заперечуючи важливість хорового співу, ставили перед собою більш широке завдання – знайомили учнів з величним світом музики.

У музичній педагогіці постала нагальна потреба у створенні концепції, яка б давала певний напрям формуванню музичної культури школярів (на той час вона була на дуже низькому рівні), а також програм, які б відображали логіку розвитку всіх музичних здібностей, знань та умінь учнів кожного класу і водночас вирішували навчально-виховні завдання. Значним внеском у розвиток естетичного виховання школярів стала музично-педагогічна концепція та шкільна програма з музики (1978), розроблені під керівництвом композитора і педагога *Дмитра Кабалевського*. Однією з причин їх створення був незадовільний стан музичного навчання і виховання у школах, які працювали за застарілими методиками.

У період реформування загальноосвітньої та професійної школи викладачі музично-педагогічних факультетів розвивали взаємозв'язки із загальноосвітніми школами. Актуальною проблемою цього часу стало вдосконалення змісту навчально-виховної роботи у зв'язку із запровадженням нової програми "Музика".

Методичну роботу із запровадження адаптованого варіанта програми "Музика" проводили викладачі музично-педагогічних факультетів спільно з обласними інститутами вдосконалення вчителів. Основна мета цієї роботи полягала в усвідомленні основних принципів та методів побудови нової програми в контексті національних особливостей; засвоєнні змісту уроків відповідно до тематичного викладення навчального матеріалу; оволодінні новими методами вивчення музичного мистецтва для формування музичної культури школярів; забезпеченні вчителів музики необхідними методичними рекомендаціями, хрестоматіями, фонохрестоматіями, дидактичним матеріалом.

Програма спрямовувалась на вирішення завдань загального музично-естетичного та морального виховання школярів, прищеплення навичок різних видів музично-естетичної діяльності, здорового естетичного смаку, залучення до участі в художній творчості, намагання жити за "законами краси". Концептуальні підходи до музичного виховання визначили її методичну новизну, в основу якої була покладена ідея пов'язання музики як мистецтва з музикою, як шкільним предметом, а шкільні уроки з музики – з життям. Тематичний принцип програми став об'єктивною основою, що забезпечила організацію цілісності уроків музики і дозволила по-новому поглянути на методи проведення музичних занять, а також з нових позицій осмислити накопичений досвід.

У 80-х рр. ХХ ст. програма Д. Кабалевського широко втілювалася в практику роботи українських шкіл, але сприймалася вона не однозначно. Цьому сприяли декілька негативних особливостей: по-перше – зміст цього варіанту музичної програми базувався, в основному, на русифікованих варіантах українських пісень; по-друге – у програмі значною мірою нівелювалися традиційні для української школи види діяльності на уроці – хоровий спів та колективне музикування. Але в цілому теоретичні та методичні ідеї Д. Кабалевського відіграли значну роль у подальшому становленні та розвитку музичної педагогіки [1].

Пізніше у 90-х рр., продовжуючи традиції Д. Кабалевського, авторською групою З. Бервецьким, Р. Марченко та Л. Хлебніковою на чолі з О. Ростовським було створено український варіант нової програми "Музика" [6] з поурочними методичними розробками для загальноосвітніх шкіл. Програма відрізнялася від попередньої принципово новим підходом до здійснення завдань естетичного виховання учнів засобами музики. Головну мету музичного виховання школярів автори вбачали у формуванні музичної культури як важливої й невід'ємної частини духовної культури. Тому у програмі реалізовано концепцію музичного виховання учнів на основі української національної культури, розробленою О. Ростовським. Сутність концепції

полягала у визнанні провідної ролі фольклору в музично-естетичному вихованні дітей, зверненні до народної музичної творчості крізь призму її зв'язків із духовним, матеріальним та практичним світом людини; розгляді українського музичного фольклору в діалектичній єдності з фольклором інших народів; розкритті естетичного змісту народної музики на основі осягнення суті музичного мистецтва [3].

Реформаторські зміни у школі ставили нові вимоги до освітньої системи, зокрема музично-педагогічної, в аспекті забезпечення загальноосвітніх шкіл педагогічними кадрами, підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів. Виходячи з актуальності цих вимог, відбувалися зміни в усіх внутрішніх структурах музично-педагогічних факультетів (кадровому, матеріально-технічному, організаційному).

Проголошення незалежності України (1991 р.) і розбудова самостійної держави створили принципово нові умови для розвитку культури та освіти. В умовах соціокультурних змін намітилася тенденція відходу педагогічних кадрів до інших сфер суспільної та індивідуальної діяльності. Професія вчителя стає найменш захищеною. Виходячи з цього, значна частина вчителів (у тому й числі вчителі музики) змушена була змінювати професію. Вочевидь, складна ситуація у країні стала передумовою того, що вища педагогічна освіта вимагала державної підтримки. Для зміни соціального статусу майбутнього педагога необхідно було оптимізувати кадрове забезпечення вищої педагогічної школи, модернізувати систему підготовки вчителів, поглибити міжнародну співпрацю в педагогічній сфері, а також переглянути фінансування в галузі підготовки й професійної діяльності педагогів [7].

Висновки. Таким чином, суспільно-політичні та культурно-освітні процеси, які відбувалися в Україні другої половини ХХ ст. значно вплинули на розвиток загальної та вищої музичної освіти. Неодноразове реформування загальноосвітньої та професійної школи вимагало нових підходів у навчанні та професійній підготовці майбутніх спеціалістів музичної галузі. Вагомий внесок у розвиток музично-педагогічної думки того часу було зроблено українськими педагогами-музикантами, науковцями та вченими, здобутки яких є актуальними і сьогодні. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні проблем та стану підготовки майбутніх педагогів-музикантів на сучасному етапі.

Література

1. Михайличенко О. В. Основи загальної та музичної педагогіки: історія та теорія : навч. посіб. (двомовний) / О. В. Михайличенко. – Суми : Козацький вал, 2009. – 208 с.
2. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : сборник документов. 1917–1973 гг. / сост. : А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов. – М. : Педагогика, 1974. – 560 с.
3. Олексюк О. М. Музична педагогіка : навч. посіб. / О. М. Олексюк. – К. : КНУКіМ, 2006. – 188 с.
4. Перегуда Є. В. Історія української культури : навч. посіб. / Є. В. Перегуда та ін. – К. : КНУБА, 2010. – 149 с.
5. Про реформу загальноосвітньої і професійної школи : зб. докум. і матер. ; пер. з рос. – К. : Політвидав України, 1984. – 110 с.
6. Програми з музики для середньої загальноосвітньої школи та поурочні методичні розробки. 1–4 класи / З. Бервецький, Р. Марченко, О. Ростовський, Л. Хлебнікова. – К. : Освіта, 1991. – 136 с.
7. Смірнова Л. Передумови виникнення освітньої реформи в Україні / Л. Смірнова // Наукові записки. Серія "Педагогічні науки". – Кіровоград. – Вип. 71. – С. 260–263.
8. Танько Т. П. Музично-педагогічна освіта в Україні / Т. П. Танько. – Х. : Основа, 1998. – 192 с.
9. Черкасов В. Ф. Становлення і розвиток музично-педагогічної освіти в Україні (1962–1991 рр.) : монографія / В. Ф. Черкасов. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2008. – 376 с.
10. Юцевич Ю. Є. Становлення вищої музично-педагогічної освіти в Україні / Ю. Є. Юцевич // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія "Психолого-педагогічні науки". – 2004. – № 2. – С. 186–190.